

AZ ABSZTRAKT ENTITÁSOK ÁLLOMÁNYA A NEVELÉS- TUDOMÁNYBAN

Kollegánk, Athanase JOJA, a kiváló román filozófus 1972. ápr. 18-án nyújtotta be a Román Szocialista Köztársaság Akadémiájának „*Az absztrakt entitások állománya*” című értekezését, amelyben azt kívánja bebizonyítani, hogy minden tudomány dolgozik absztrakt entitásokkal, és hogy minden tudománynak külön-külön megvan a maga saját ilyen állománya. Ez az értekezés sugallta nekünk azt a gondolatot, hogy több tanulmányban foglalkozzunk az absztrakt entitások állományának elemzésével az egyes tudományok területén. Ezért közöljük most e tanulmányunkat, amely sajátos pedagógiai ismeretelméleti vizsgálódást tartalmaz.

Kutatási módszerként a genetikai módszert választottuk. A bennünket érdeklő kérdés tanulmányozására az elvont entitások ismeretelméleti helyzetének rövid felvázolása után bizonyos történeti áttekintést, ezt követően pedig konklúzióink tömör megfogalmazását tűzzük ki célul.

I.

Az absztrakt entitások fogalma a tudományokban eddig használatos „*általános fogalmak*” és „*kategóriák*” megjelöléseket hivatott helyettesíteni. Úgy gondoljuk, hogy az a célravezető, ha mibenlétüket a tudomány fogalmából kiindulva magyarázzuk meg.

A tudomány az az általános fogalom, amely a tapasztalaton vagy az elméleten alapul s a világról vagy a valóságról, más szóval *minden anyagi és szellemi dologról és jelenségről szóló igazságok összességét* jelenti.

A tudomány a természet, a társadalom és az emberi gondolkodás tudományaira oszlik fel és így három nagy tudománycsoportra tagolódik: természettudományokra, társadalomtudományokra (vagy pontosabban társadalmi-politikai tudományokra) és az emberi gondolkodás tudományaira (pszichológia, logika stb.).

Minden tudomány a valóság egy bizonyos vonatkozását (aspektusát) vagy szelvényét vizsgálja s ezeket nevezzük „*kutatási területnek*”: pl. a biológia kutatási területe az élet, a zoológiáé az állatvilág, a pszichológiáé a megismerés, az érzelmek, az akarati stb. jelenségei.

A kutató minden tudomány kutatási területén az egyedi lények, dolgok és jelenségek nagy számával kerül szembe. Ezeknek az elemeknek mindegyike egy „*ens*” (többesben „*entia*”), mely a latin „*esse*” igéből származik, annak jelen idejű melléknévi igeneve. Jelentése tehát „*valami, ami létezik*”: s innen az *entitás* elnevezés, mely konkrét létezőket jelent. Értelmünk a konkrét entitások ilyen hatalmas tömegével szemben az általánosítás és elvonatkoztatás eszközeivel él, és létrehozza az *absztrakt entitásokat*.

Így minden tudomány absztrakt entitásokkal dolgozik, melyek a tanulmányozott valóság világát a tudatban tükrözik.

Összefoglalóan tehát megállapíthatjuk, hogy az absztrakt entitások azokat a legáltalánosabb fogalmakat jelentik, amely egy tudomány tárgyát képezik, ezen tükrözik a tanulmányozott terület konkrét valóságát.

Ha a tudomány embere az absztrakt entitásokra vonatkozóan ezt a nézőpontot fogadja el, akkor ezzel ahhoz a realizmushoz csatlakozik, melyet i.e. IV. században ARISZTOTELÉSZ fogalmazott meg, s azóta sok haladó filozófus tett magáévá, élükön a marxizmus—leninizmus klasszikusaival.

Athanase JOJA e gondolatmenet jegyében összeállította az egyes tudományokra vonatkoztatva az absztrakt entitások táblázatát, melyek a következők:

a matematika számokkal, funkciókkal, viszonyokkal, osztályokkal, struktúrákkal stb. dolgozik;

a fizika és a kémia a következő entitásokkal: az anyag, a tömeg, a gravitáció, a radioaktivitás, az elektromágnesesség stb.;

a biológia a nemekkel, fajokkal, a fejlődéssel stb.;

a szociológia olyan entitásokkal, mint a társadalom és a társadalomtípusok, a társadalmi osztályok stb.;

a közgazdaságtudomány a gazdaságszervezéssel, a cseréértékelés a használati értékkel stb.;

a nyelvtudomány a szavakkal, mondatokkal, struktúrákkal, fonémákkal stb.;

a történelem a korszaktípusokkal, a történelmi sorokkal, az etnikai alakulatokkal stb.;

a pszichológia olyan entitásokat tanulmányoz, mint az érzelmek, az akarat, az értelem stb.;

a jog entitásai a norma, az állam stb.;

a filozófia olyan entitásokkal dolgozik, mint a többség és egység, az általános-különös-egyedi, az aktus, a lehetőség, a valóság, az anyag stb.; s végül

a logika fogalmakkal, ítéletekkel, következtetésekkel (ezek formáival és alakzataival), módzatokkal, kategóriákkal stb. dolgozik.

Az absztrakt entitások fogalmának tisztázása után áttérünk arra, hogy történeti úton megvizsgáljuk és meghatározzuk őket a pedagógiában.

II.

Az absztrakt entitások állománya a pedagógiában hosszú és fokozatos munka eredménye.

Mondhatjuk, hogy kezdetei egyszerű és népszerű formában a homéroszi időkre vezethetők vissza. Őt absztrakt entitás alakul ki ekkor, és pedig a nevelés, melyet az „agógé” szó fejez ki; az oktatás, a „paideia”; a nevelés célja, a „telosz”; a tanár vagy tanító fogalma, melyet a „paidagogosz” fejez ki; végül a nevelés tárgya, a gyermek, melynek neve „paisz”.

Idézzük erre nézve HOMÉROSZ „Iliász”-ának egyik szövegrészletét, ahol Phoinix így szól Akhilleuszhoz:

...Agg Peleusz teveled küldött el utamra
aznap, hogy Phthiából téged az Athreidészhez
küldött, még gyereket, ki nem ért a közös viadalhoz,
sem szónokláshoz, mely férfiút hírré segíti.
Éppen ezért küldött, legyek én, aki mindre kioktat,
szónak szónoka légy és végbevívője a tettek.*

Meg kell jegyeznünk azonban, hogy az „agógé” szó, amelyből később a „paidagógé” lesz, akkor a nevelést, a gyermeki viselkedés alakításának folyamatát jelölte a „paideia” pedig az oktatást jelentette.

* Iliász, IX. 438—443. Devecseri Gábor fordítása.

A pedagógiában az absztrakt entitások állományának megalkotása az i.e. V. és IV. században történik meg, s elsősorban két nagy görög filozófusnak köszönhető: az idealista PLATÓNNAK (i.e. 427—347) és ARISZTOTELÉSZNEK (i.e. 384—322), akinek filozófiája az immanens realizmuson alapul.

E két filozófus szerint a pedagógus az absztrakt entitások jelentős nagyságú állományát használja, melyek rendszerezve a következők:

- a nevelés és oktatás formái és fokai,
- az oktató-nevelő folyamat céljai és eszményei,
- a nevelendő alanyok,
- a nevelés és oktatás erői vagy tényezői,
- a tartalom (tantárgyak),
- az oktatás alapelvei,
- a nevelés és az oktatás módszerei és eszközei,
- a nevelési közösség.

Ha kritikusan nézzük, az első, PLATÓN által kidolgozott és ARISZTOTELÉSZ által kiegészített pedagógiai-filozófiai rendszer absztrakt entitásainak ez az állománya mindmáig a pedagógiai absztrakt entitások állományának vázát adja, mely utóbb némileg továbbfejlődött, és kiegészült. Mint más területeken, a görög gondolkodók itt is bebizonyították, hogy a filozófiai problémák mélyére tudtak hatolni, s olyan meggyőzőek, mint például a nevelés platóni meghatározása: „A nevelés az a királyi mesterség, amellyel az embereket az istenekkel tesszük egyenlővé”. Ezzel képszerűen kifejezi a nevelés mint az emberi tökéletesedés eszményét.

A pedagógiai absztrakt entitások állományának fejlődésében ezt a fontos időszakot egészen a XVI. századig egy sor kevésbé jelentős fejlemény követi.

A rómaiak érdekes nevelési és oktatási *normákat* vezetnek be a pedagógiába, amilyenek például: „Non multa, sed multum”, „Docendo discimus”, „Non scholae, sed vitae discimus”, „Labor omnia vincit”. Ezzel egy új absztrakt entitás jelenik meg a pedagógia alapkészletében: a pedagógiai norma.

A középkor továbbfolytatja a rómaiak kezdeményezését a didaktikai normák terén s olyan formulákat dolgoz ki, amelyek máig megtartották értéküket: „Repetitio est mater studiorum”, „Jurare in verba magistri”, „Magister dixit”, „Qui scribit, bis legit”, „Timeo hominem unius libri” stb.

A reneszánsz és a reformáció a pedagógia absztrakt entitásainak állományában új és jelentős fordulatot hoz: COMENIUS (1592—1676) *Didaktikájában* megjelenik a „didaktikai alapelv” elnevezésű absztrakt entitás. Ugyanakkor érdekes módon meghatározzák az „iskolát”, ez a másik absztrakt entitás. BACON, angol filozófus szerint az iskola „domus Salomonis” (= „a bölcsesség háza”), COMENIUS pedig az „emberiség műhelyé”-nek nevezi. Mégis a XVII. század legfontosabb hozzájárulása a pedagógiai absztrakt entitások alapkészletéhez egy új nevelési forma bevezetésében mutatkozik: a formális képzés, vagyis az értelemfejlesztés új fogalmában.

Ennek a pedagógiai fordulatnak a körülményei figyelmet érdemelnek.

A természettudományok fejlődése következtében BACON filozófiájának és a természettudományi tárgyak tantervi bevezetésének hatására a latin órák számának bizonyos csökkenése figyelhető meg. A latintanárok ellenzik ezt az újítást. Be akarják bizonyítani a klasszikus nyelvek — elsősorban a latin — oktatásának szükségességét, azt hangsúlyozván, hogy a latin nyelv és a latin nyelvtan arra edzi a gyermek értelmét, hogy megfigyelje a nyelvtani eseteket és időket, összehasonlítsa a szavakat, elgondolkozzék a szöveg mélyebb értelmén, s azt magyarázza és értelmezza, egyszóval: intenzív szellemi tornának veti alá értelmét a célből, hogy

szellemi képességeit fejlessze. E gondolat helyessége bizonyos fokig elismerést nyert. Így hát ettől az időponttól kezdve következik be az, hogy a pedagógusok kezdenek a régi fogalmak, a *nevelés* (a tanuló viselkedésének alakítása) és *oktatás* mellett egy új kategóriát is használni, „a tanuló értelmi fejlesztésének” fogalmát, amelyet később „formális képzés”-nek neveztek el.

Ki kell emelnünk, hogy ebben az időben jelenik meg a pedagógiai fogalmak állományában egy másik új absztrakt entitás, a „didaktika”, melyet ugyancsak COMENIUS-nak köszönhetünk.

A pedagógiai absztrakt entitások állományát bizonyos mértékben a XVIII. és a XIX. század is gyarapította. ROUSSEAU-nak köszönhető, hogy a nevelés fogalma átalakul: nevelésen már nemcsak a gyermek viselkedésének alakítását értik, hanem olyan ráhatást is, melynek célja az érzékek, érzelmek stb. szabad fejlődése. Ugyanekkor vezetik be az ember „nevelhetőségének” fogalmát, melyet LOCKE (1632—1704) és DIDEROT (1713—1784) fogalmazott meg.

PESTALOZZI (1746—1827) új oktatási formával gazdagította a neveléstudományt: az „intuitív oktatás” fogalmával a természetben és a természetről tartott tanórák formájában és a „formális oktatás” fogalmával, mely intuíciós gyakorlatok segítségével a tárgyészlelési képességet kívánja fejleszteni. De a legjelentősebb lépés ezen a téren egy új nevelési eszménynek, a „személyiség” (GOETHE) és az „erkölcsi személyiség” (KANT, HERBART) eszméjének a bevezetése.

Igen jellemzőek ebben a vonatkozásban GOETHE sorai:

„Höchstes Glück der Erdenkinder
Ist nur die Persönlichkeit”.

Nem szabad azonban elfelejtenünk azt sem, hogy ebben az időben születik meg az új absztrakt entitásként a *pedagógia* mint a nevelés tudománya is.

A pedagógia középső szakaszából a modern korba való átmenet időszakában (a XIX. sz. elején), amikor a modern nemzeti államok megszerveződnek, és megszületnek az állami iskolák, az absztrakt entitások állományának fejlődésében is új és fontos mozzanat jelentkezik, amely elsősorban HERBART-nak és a herbartistáknak köszönhető. Először HERBART (1776—1841) hatására a „nevelés”, „oktatás” és „értelemfejlesztés” fogalmai mellett használatossá válik egy új entitás: „a gyermek felügyeletének” fogalma és elkülönül egymástól az oktatás három fokozata: az alapfokú, középfokú és a felsőfokú oktatás. Ugyancsak HERBART-nak s főleg a herbartistáknak köszönhető az olyan fogalmak bevezetése a pedagógiába, mint a „tanterv”, a „tananyag”, a „tanóra”, a „tanóra-típus-terv”; fejlődnek az oktatási eszközök és módszerek is, a nevelési közösségek közé besorakoznak most már az óvodák, szakiskolák és a felsőfokú műszaki intézetek is. A leglényegesebb új mozzanat azonban ebben a korszakban az, amely az „oktatás” absztrakt entitására vonatkozik: elkülönül egymástól egyrészt a „tudományos oktatás”, mely az ismeretek elsajátítására irányul, másrészt a „nevelő jellegű oktatás”, mely a tanulók szellemi képességeinek gyakorlását és fejlesztését célzó didaktikai tevékenység.

Végül ugyanebben a korszakban jelenik meg mint két új absztrakt entitás a „materiális képzés” és a „formális képzés”.

1900 után átmeneti korszak előzi meg a szocialista pedagógiát, s ez is jelentősen hozzájárul a kérdéses entitásállományhoz. Az oktatási fokozatok és formák síkján megjelenik a „szabad nevelés”, a természetben való „szabad oktatás” és a „munkával való nevelés” gondolata.

Az eszmények és oktatási-nevelési célok csoportja is új absztrakt entitásokkal gyarapszik, amilyenek a „kultúrsemélyiség”, a „cselekvő ember”, a „kultur-ember” stb. Ugyanígy a *nevelés alanyát* is pontosabban meghatározzák az új absztrakt entitások: a tanuló „egyénisége vagy személyisége”, a „tanulók és fiatalok csoportjai”, a „tömegek”, a „nép” stb. Hasonlóan fejlődik a nevelés erőinek és tényezőinek problémaköre is: az eddigi entitásokhoz újak járulnak, amilyenek a „csapat- és csoportvezető”, az „intézetvezető”, a „kulturpropagandista” fogalmai.

Az oktatási-nevelési módszerek fejezetének tartalma is gazdagodik, olyan új absztrakt entitásokat vezetnek be, mint az aktív „módszer”, a „munkaiskola”, az „impresszionista módszer” stb. A „nevelői közösség” fejezete sem marad változatlan, hanem új entitásokkal gyarapszik a „népfőiskola”, a „szabad-egyetem”, a „mértre szabott iskola” s a szellemi elit képzésére hivatott „kiválók iskolája” stb. fogalmaival.

Saját korunkhoz érkeve azt kell megállapítanunk, hogy a neveléstudomány legfejlettebb állapotában az absztrakt entitások milyen állományával rendelkezik.

A kérdés elemző vizsgálata alapján világossá válik előttünk, hogy a pedagógia nemcsak az eddig ismert entitásokkal, hanem újabbakkal is dolgozik, amelyeket bizonyos rendszert követve a következőképpen sorolhatunk fel: a *felnőttoktatás* mint a permanens képzés formája, a *csopartos oktatás*, a *formális*, a *nevelői és az informatív oktatás*, a *sokoldalúan fejlett személyiség* mint a nevelés célja, az ifjúsági és gyermekszervezetek és a társadalmi szervezetek mint a nevelés új tényezői; a *nevelés alapelvei*, amelyek a COMENIUS által több mint háromszáz évvel ezelőtt megfogalmazott didaktikai alapelvek kiegészítésére hivatottak. Új *órátípusok*: a komplex típusú óra, a vegyes vagy kombinált típusú óra, az egy szempontú óra, a különböző módszertani kabinetekben, laboratóriumokban és műhelyekben tartott órák, a mezőgazdasági vagy üzemi gyakorlati órák. Az audiovizuális módszerek, a programozott oktatás és a *problémaközpontú* oktatás stb. bevezetése ugyancsak minőségi ugrást jelent az oktatási-nevelési módszerek és eljárások területén.

Mindezekhez napjainkban két új és lényeges absztrakt entitás járul: *a)* a szakmai kiválasztás és pályaválasztási tanácsadás, *b)* az oktatás és nevelés hatékonysága és a teljesítmények értékelése.

Milyen absztrakt entitásokat használ tehát ma a pedagógia? A következőket:

1. nevelési és oktatási formák és fokozatok,
2. oktatási-nevelési eszmények és célok,
3. a nevelés alanyai,
4. oktatási-nevelési tényezők,
5. az oktatás, illetőleg a nevelés tartalma,
6. tantervek és tananyagok,
7. az oktatás, illetőleg a nevelés normái, törvényei és alapelvei,
8. tanórák, órátípusok és más oktatási formák,
9. oktatási-nevelési eszközök és módszerek,
10. az oktatási-nevelési hatékonyság és az oktatás, illetőleg a nevelés eredményeinek értékelése,
11. képességvizsgálat és pályaválasztási tanácsadás, és végül
12. nevelői közösségek.

Tagadhatatlan, hogy mindezekkel a neveléstudomány absztrakt entitásainak állománya nagyot fejlődött — s mindez azt bizonyítja, hogy ma ezen a terü-

leten is a forrongás időszakát éljük, és hogy társadalmunk oktatási-nevelési szükségletei e téren is igen határozottan körvonalazódnak.

Mindezekből az alábbi következtetéseket vonhatjuk le:

1. A pedagógia is, mint minden tudomány, az absztrakt entitások vagy alapfogalmak széles skáláját használja, amely hosszú történeti fejlődés eredménye. Minden egyes történeti korszak tovább gazdagította az absztrakt entitások korábbi állományát.

2. A jelenlegi pedagógia az absztrakt entitások gazdag tárházával rendelkezik, amelyek közelebből: a nevelés és oktatás *formái és fokozatai*, az oktatási-nevelési *eszmények és célok*, a nevelés *alanyai és tényezői*, a kulturális *tartalmak*, a *tantervek és tananyagok*, a nevelési-oktatási *alapelvek, törvények és normák*, az oktatási-nevelési *módszerek és eszközök*, az iskola- és pályaválasztási *tanácsadás*, az iskolai és szakmai *szelekció*, az oktatási-nevelési folyamat eredményeinek *megállapítása és értékelése* és a nevelési *közösségek*. Viszont minden absztrakt entitás további alárendelt absztrakt entitásokat tartalmaz.

3. Ahogyan az absztrakt entitások alkotják minden tudomány alapját, úgy a pedagógiai absztrakt entitások alakítják ki a pedagógia tudományos alapjait. Ez arra kötelez, hogy ezeket jól megértsük és elmélyedve tanulmányozzuk.